

ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ
ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ՖԱԿՈՒԼՏԵՏ

ЕРЕВАНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
ИСТОРИЧЕСКИЙ ФАКУЛЬТЕТ

YEREVAN STATE UNIVERSITY
FACULTY OF HISTORY

ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ՄՇԱԿՈՒՅԹ
ՀԱՅԱԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՆԴԵՍ

ИСТОРИЯ И КУЛЬТУРА
АРМЕНОВЕДЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

HISTORY AND CULTURE
JOURNAL OF ARMENIAN STUDIES

№ 2

ԵՐԵՎԱՆ - ԵՐԵՎԱՆ - YEREVAN
ԵՊՀ ՀՐԱՏԱՐԱԿԶՈՒԹՅՈՒՆ, ИЗДАТЕЛЬСТВО ЕГУ, YSU PRESS
2021

*Հրատարակվում է Երևանի պետական համալսարանի
պատմության ֆակուլտետի գիտական խորհրդի որոշմամբ*

Գլխավոր խմբագիր՝ պ.գ.դ., պրոֆ. Էդիկ Մինասյան

Խմբագրական խորհուրդ՝

Աշոտ Մելքոնյան (ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս, պ.գ.դ., պրոֆ.), Արամ Սիմոնյան (ՀՀ ԳԱԱ թղթ. անդամ, պ.գ.դ., պրոֆ.), Ալբերտ Ստեփանյան (պ.գ.դ., պրոֆ.), Հայկ Ավետիսյան (պ.գ.դ., պրոֆ.), Լևոն Չուգասյան (արվ.գ.դ., պրոֆ.), Համլետ Պետրոսյան (պ.գ.դ., պրոֆ.), Արման Եղիազարյան (պ.գ.դ., պրոֆ.), Հայկազ Հովհաննիսյան (պ.գ.դ., պրոֆ.), Աշոտ Ներսիսյան (պ.գ.դ., պրոֆ.), Աշոտ Հայրունի (պ.գ.դ., պրոֆ.), Վալերի Թունյան (պ.գ.դ., պրոֆ.), Վանիկ Վիրաբյան (պ.գ.դ., պրոֆ.), Ռաֆիկ Նահապետյան (պ.գ.դ., պրոֆ.), Հակոբ Հարությունյան (պ.գ.դ., պրոֆ.), Հովիկ Գրիգորյան (պ.գ.թ., դոց.), Մխիթար Գաբրիելյան (պ.գ.թ., դոց.), Էդգար Հովհաննիսյան (պ.գ.թ., դոց.):

Главный редактор - докт. ист. наук, проф. Эдик Минасян

Редакционная коллегия:

Ашот Мелконян (академик НАН РА, д.и.н., проф.), Арам Симонян (чл.-кор. НАН РА, д.и.н., проф.), Альберт Степанян (д.и.н., проф.), Айк Аветисян (д.и.н., проф.), Левон Чугасзян (д. иск. н., проф.), Гамлет Петросян (д.и.н., проф.), Арман Егиазарян (д.и.н., проф.), Айказ Оганесян (д.и.н., проф.), Ашот Нерсисян (д.и.н., проф.), Ашот Айруни (д.и.н., проф.), Валерий Тунян (д.и.н., проф.), Ваник Вирабян (д.и.н., проф.), Рафик Напетян (д.и.н., проф.), Акоб Арутюнян (д.и.н., проф.), Овик Григорян (к.и.н., доц.), Мхитар Габриелян (к.и.н., доц.), Эдгар Оганнисян (к.и.н., доц.).

Editor-in-Chief: Doctor of Sciences, Prof. Edik Minasyan

Editorial Board:

Ashot Melkonyan (Academician of NAS RA, Doctor of Sciences, Prof.), Aram Simonyan (Corresp. Member of NAS RA, Doctor of Sciences, Prof.), Albert Stepanyan (Doctor of Sciences, Prof.), Hayk Avetisyan (Doctor of Sciences, Prof.), Levon Chugaszyan (Doctor of Arts, Prof.), Hamlet Petrosyan (Doctor of Sciences, Prof.), Arman Yeghiazaryan (Doctor of Sciences, Prof.), Haikaz Hovhannisyan (Doctor of Sciences, Prof.), Ashot Nersisyan (Doctor of Sciences, Prof.), Asot Hayruni (Doctor of Sciences, Prof.), Valeri Tunyan (Doctor of Sciences, Prof.), Vanik Virabyan (Doctor of Sciences, Prof.), Rafik Nahapetyan (Doctor of Sciences, Prof.), Hakob Harutunyan (Doctor of Sciences, Prof.), Hovik Grigoryan (PhD in History, Associate Prof.), Mkhitar Gabrielyan (PhD in History, Associate Prof.), Edgar Hovhannisyan (PhD in History, Associate Prof.).

ISSN 1829-2771

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ СОДЕРЖАНИЕ / CONTENT

ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ / ИСТОРИЯ / HISTORY

Էդիկ Մինասյան - ՀԱՅ-ԹՈՒՐԷԱԿԱՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՀՀ ԱՆԿԱԽՈՒԹՅԱՆ ՏԱՐԻՆԵՐԻՆ	6
Эдик Минасян - АРМЯНО-ТУРЕЦКИЕ ОТНОШЕНИЯ В ГОДЫ НЕЗАВИСИМОСТИ РА	26
Edik Minasyan - ARMENIAN-TURKISH RELATIONS DURING THE YEARS OF INDEPENDENCE OF THE RA	28
Էդուարդ Չոհրաբյան - ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ԳԱՂԱՓՈՐԱԿԱՆ ՓՈԽԱԿԵՐՊՄԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑՆԵՐԸ ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ 1930-1980-ԱԿԱՆ ԹԹ.	31
Эдуард Зограбян - ПРОЦЕСС ИДЕОЛОГИЧЕСКОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ АРМЯНСКОГО ОБЩЕСТВА В СОВЕТСКОЙ АРМЕНИИ С 1930 ПО 1980-ЫЕ ГОДЫ	39
Eduard Zohrabyan - THE PROCESS OF IDEOLOGICAL TRANSFORMATION OF SOCIETY IN Soviet Armenia in 1930-1980	39
Ֆելիքս Մովսիսյան - ՀԱՅ ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ ՄԻՏՔԸ 1840-ԱԿԱՆ ԹՎԱԿԱՆՆԵՐԻ ԻՈՒԱՆԴԱԿԱՆ ԱԶԳԱՅԻՆ ՇԱՐՃՄԱՆ ՄԱՍԻՆ	40
Феликс Мовсисян - АРМЯНСКАЯ ОБЩЕСТВЕННАЯ МЫСЛЬ ОБ ИРЛАНДСКОМ НАЦИОНАЛЬНОМ ДВИЖЕНИИ 1840-Х ГОДОВ	57
Feliks Movsisyan - ARMENIAN PUBLIC OPINION ON THE IRISH NATIONAL MOVEMENT OF THE 1840s	57
Валерий Тунян - ПОБОРНИКИ ОТРИЦАНИЯ ГЕНОЦИДА АРМЯН	59
Վալերի Թունյան - ՀԱՅՈՑ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՄԵՐԺՄԱՆ ԶԱՏԱԳՈՎՆԵՐԸ	64
Valery Tunyan - DEFENDERS OF THE DENIAL OF THE ARMENIAN GENOCIDE	64
Վանիկ Վիրաբյան - ԱԶԳԱՄԻՋՅԱՆ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄՆԵՐԸ ԵՎ ԱՆՏԱՆՏԻ ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԱՆԴՐԿՈՎՎԱՍՈՒՄ 1917 Թ. ՀՈԿՏԵՄԲԵՐՅԱՆ ՀԵՂԱՇՐՋՈՒՄԻՑ ՀԵՏՈ	65
Ваник Виравян - МЕЖЭТНИЧЕСКИЕ СОБЫТИЯ И АНТАНТОВСКИЕ ГОСУДАРСТВА В ЗАКАВКАЗЬЕ ПОСЛЕ ОКТЯБРЬСКОЙ РЕВОЛЮЦИИ 1917 ГОДА	82
Vanik Virabyan - INTERETHNIC DEVELOPMENTS AND THE ENTENTE STATES IN TRANSCAUCASIA AFTER THE OCTOBER 1917 REVOLUTION	82
Սարգիս Գրիգորյան - ԱԴՐԲԵՋԱՆՑԻ ԻՍԼԱՄԱԿԱՆՆԵՐԻ ԱԿՏԻՎՈՒԹՅՈՒՆԸ ԿՈՎԿԱՍՈՒՄ ԵՎ ՄԵՐՉԱՎՈՐ ԱՐԵՎԵԼՔՈՒՄ	84
Саргис Григорян - АКТИВНОСТЬ АЗЕРБАЙДЖАНСКИХ ИСЛАМИСТОВ НА КАВКАЗЕ И БЛИЖНЕМ ВОСТОКЕ	91
Sargis Grigoryan - ACTIVITY OF AZERBAIJANI ISLAMISTS IN THE CAUCASUS AND IN THE MIDDLE EAST	92
Նարա Սարգսյան - ՀԱՄԻԴՅԱՆ ԶԱՐԴԵՐԻ ՀՈԳԵՔԱՆԱԿԱՆ ԱԶԳԵՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱՐՏԱՑՈՒՈՒՄԸ ԱՐՓԻԱՐ ԱՐՓԻԱՐՅԱՆԻ «ԿԱՐՄԻՐ ԺԱՄՈՒՅ» ԿԻՊԱԿՈՒՄ	93
Нара Саргсян - ОТРАЖЕНИЕ ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ВОЗДЕЙСТВИЯ ХАМИДИЙСКОЙ РЕЗНИ В ПРОИЗВЕДЕНИИ АРПИАР АРПИАРЯНА "БАГРОВОЕ ПРИНОШЕНИЕ"	101
Nara Sargsyan - THE REFLECTION OF PSYCHOLOGICAL INFLUENCE OF HAMIDIAN MASSACRES IN ARPIAR ARPIARYAN'S NOVELETTE "THE CRIMSON OFFERING"	101
Էդգար Չախոյան - Վրաստան-ԱՄՆ դիվանագիտական հարաբերությունները Միխեիլ Սաակաշվիլիի նախագահության առաջին շրջանում (2004-2007 թթ.)	102
Эдгар Чахойан - ДИПЛОМАТИЧЕСКИЕ ОТНОШЕНИЯ ГРУЗИИ И США ПРИ ПЕРВОМ ПРЕЗИДЕНТСКОМ СРОКЕ МИХАИЛА СААКАШВИЛИ (2004-2007 гг.)	112
Edgar Chakhoyan - DIPLOMATIC RELATIONS BETWEEN GEORGIA AND THE USA DURING THE FIRST PERIOD OF THE PRESIDENCY OF MIKHAIL SAAKASHVILI (2004-2007)	113
Արման Տաֆարյան - Օ НЕКОТОРЫХ ОСОБЕННОСТЯХ КОНВЕРГЕНТНОЙ И МУЛЬТИМЕДИЙНОЙ ЖУРНАЛИСТИКИ В РЕСПУБЛИКЕ АРМЕНИЯ	114
Արման Սաֆարյան - ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԿՈՆՎԵՐԳԵՆՏ և ՄՈՒԼՏԻՄԵԴԻԱՅԻՆ ԴԻԱՅԻՆ ԼՐԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՈՐՈՇ ԱՌԱՆՁՆԱԿԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ	118

Safaryan Arman – ON SOME FEATURES OF CONVERGENT AND MULTIMEDIA JOURNALISM IN THE REPUBLIC OF ARMENIA	118
Անդրանիկ Եսայան – ԻՐԱՎԻՃԱԿԸ ՀՅՈՒՄԻՍԱՐԵՎԵԼՅԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ XVIII Դարի ԱՌԱՋԻՆ ՔԱՌՈՐԴԻՆ	119
Андраник Есаян – СИТУАЦИЯ В СЕВЕРО-ВОСТОЧНОЙ АРМЕНИИ В ПЕРВОЙ ЧЕТВЕРТИ 18 ВЕКА	125
Andranik Yesayan – THE SITUATION IN NORTHEASTERN ARMENIA IN THE FIRST QUARTER OF THE 18-TH CENTURY	126
Տարոն Սարոյան - ԹՈՒՐԻԱՅԻ ԵՎ ՌՈՒՍԱՍՏՆԻ ՇԱՀԵՐՆ ՈՒ ՀԱԿԱՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՀԱՐԱՎԱՅԻՆ ԿՈՎՎԱՍԻ ԱՇԽԱՐՀԱՔԱՐԱՔԱԿԱՆ ՆՈՐ ԻՐՈՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ (2010-2016) ...	127
Тарон Сакоян - ИНТЕРЕСЫ И ПРОТИВОРЕЧИЯ ТУРЦИИ И РОССИИ НА ЮЖНОМ КАВКАЗЕ В НОВЫХ ГЕОПОЛИТИЧЕСКИХ РЕАЛИЯХ (2010-2016)	136
Taron Sakoyan - INTERESTS AND CONTRADICTIONS BETWEEN TURKEY AND RUSSIA IN THE SOUTH CAUCASUS IN NEW GEOPOLITICAL REALITIES (2010-2016)	136
Majid Karimi - THE ETIMOLOGY AND ORIGINS OF THE NAME NAKHICHEVAN FROM THE HISTORICAL SOURCES	137
Մաջիդ Քարիմի - ՆԱԽԻՋԵՎԱՆ ԱՆՎԱՆ ՍՏՈՒԳԱՔԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ և ԾԱԳՈՒՄԸ ԸՍՏ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԱՂԲՅՈՒՐՆԵՐԻ	147
Маджид Карими - ЭТИМОЛОГИЯ И ПРОИСХОЖДЕНИЕ НАЗВАНИЯ НАХИДЖЕВАН ПО ИСТОРИЧЕСКИМ ИСТОЧНИКАМ	147
Օֆելյա Դարբինյան - ԼԻԲԱՆԱՆԱՀԱՅԵՐԻ ՀԱՅՐԵՆԱԴԱՐՉՈՒԹՅԱՆ ԱՌԱՆՋՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ, ԱՐԴՅՈՒՆՔՆԵՐՆ ՈՒ ՀԵՏԵՎԱՆՔՆԵՐԸ	148
Офелия Дарбинян - ОСОБЕННОСТИ РЕПАРТАЦИИ ЛИВИНСКИХ АРМЯН, РЕЗУЛЬТАТЫ И ПОСЛЕДСТВИЯ (1946-1949 ГГ.)	158
Ofelya Darbinyan - PECULIARITIES, RESULTS AND CONSEQUENCES OF THE REPATRIATION OF THE LEBANESE-ARMENIANS (1946-1949)	158
Արևշատ Մինասյան - ՈՒՐՈՒԳՎԱՅԻ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԱՄԱՅՆՔԸ	159
Аревшат Минасян - АРМЯНСКАЯ ОБЩИНА УРУГВАЯ	164
Arevshat Minasyan - THE ARMENIAN COMMUNITY OF URUGUAY	164
Միքայել Միքայելյան - ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ՄԱՏԹԵՈՍ II ԻԶՄԻՐԼՅԱՆԻ ՀԱՆԴԻՊՈՒՄԸ ՌՈՒՍԱՑ ԿԱՅՍՐ ՆԻԿՈԼԱՅ II-Ի ՀԵՏ	166
Микаел Микаелян - ВСТРЕЧА КАТОЛИКОСА ВСЕХ АРМЯН МАТТЕОСА II ИЗМИРЛЯНА С РОССИЙСКИМ ИМПЕРАТОРОМ НИКОЛАЕМ II	172
Mikayel Mikayelyan - MEETING OF CATHOLICOS OF ALL ARMENIANS MATTEOS II IZMIRLYAN WITH RUSSIAN EMPEROR NICHOLAS II	172

**ՀՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ԱԶԳԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ / АРХЕОЛОГИЯ И ЭТНОГРАФИЯ /
ARCHAEOLOGY AND ETHNOGRAPHY**

Սամվել Մկրտչյան - ԷԹՆԻԿ ԻՆՔՆՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՀԻՇՈՂՈՒԹՅԱՆ ԴՐՍԵՎՈՐՈՒՄՆԵՐԸ ՀԱՅՈՑ ՏՈՆԱԾԻՍԱԿԱՆ ՄՇԱԿՈՒՅԹՈՒՄ	173
Самвел Мкртчян – ПРОЯВЛЕНИЕ ЭТНИЧЕСКОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ И ИСТОРИЧЕСКОЙ ПАМЯТИ В АРМЯНСКОЙ ПРАЗДНИЧНООБРЯДНОЙ КУЛЬТУРЕ	178
Samvel Mkrtychyan - MANIFESTATIONS OF ETHNIC IDENTITY AND HISTORICAL MEMORY IN THE ARMENIAN FESTIVAL AND RITUAL CULTURE	178

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԵԹՈՂԱԿԱՆ / УЧЕБНО-МЕТОДИЧЕСКИЙ / EDUCATIONAL-METHODOLOGICAL

Մերի Հովհաննիսյան - ՆԱԽԱԳԾԱՅԻՆ ՈՒՍՈՒՑՄԱՆ ԱՌԱՆՋՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ	180
Мери Оганнисян - ОСОБЕННОСТИ ПРОЕКТНОГО ОБУЧЕНИЯ	186
Meri Hovhannisyanyan - PECULIARITIES OF PROJECT-BASED LEARNING	186

ԳԻՏԱԿԱՆ ԿՅԱՆՔ

ԳԻՏԱԺՈՂՈՎ ԵՎ ՆԿԻՐՎԱԾ ԱՆՎԱՆԻ ՊԱՏՄԱԲԱՆ ԱՐՏԱԿ ՄՈՎՍԻՍՅԱՆԻ ՀԻՇԱՏԱԿԻՆ .. 188
ՏԵՂԻ Է ՈՒՆԵՑԵԼ ՊԱՏՄԱԲԱՆԻ ՕՐԿԱՆ ՆԿԻՐՎԱԾ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՀՆԳՕՐՅԱ
ԳԻՏԱԺՈՂՈՎԸ 190
ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ՖԱԿՈՒՆԵՏՈՒՄ ՏԵՂԻ Է ՈՒՆԵՑԵԼ ՀԱՅՐԱՊԵՏ ՄԱՐԳԱՐՅԱՆԻ ՀԻՇԱՏԱԿԻՆ
ՆԿԻՐՎԱԾ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԳԻՏԱԺՈՂՈՎ 192

ՄԵՐ ԵՐԱՆՏԱԿՈՐՆԵՐԸ

НА ПЕРЕКРЕСТКЕ ИСТОРИЧЕСКИХ И ЕСТЕСТВЕННЫХ НАУК 194

ՏԵՂԵԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ՀԵՂԻՆԱԿՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ 196

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS 197

«ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ՄՇԱԿՈՒՅԹ» ՀԱՅԱԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՆՂԵՍԻ

ՀԱՄԱՑԱՆՑԱՅԻՆ ՀԱՐԹԱԿՈՒՄ ԳՐԱՆՑՄԱՆ ՈՒՂԵՑՈՒՅՑ 198

Միքայել Միքայելյան

ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ՄԱՏԹԵՈՍ II ԻԳՄԻՐՅԱՆԻ ՀԱՆԴԻՊՈՒՄԸ ՌՈՒՍԱՑ ԿԱՅՍՐ ՆԻԿՈՒԱՅ II-Ի ՀԵՏ

Հիմնաբառեր. Մատթեոս II Իգմիրյան, Նիկոլայ II, Պյոտր Ստոլիպին, Մեհմեդ Ռեշադ V, Կ. Պոլիս, Ադանա, երիտթուրքեր, Ս. Պետերբուրգ, Պետերհոֆի պալատ, արևմտահայ և արևելահայ մամուլ:

1909 թ. Ադանայի ողբերգությունը ծրագրված էր Օսմանյան կայսրությունում երիտթուրքերի կողմից և այդ սարսափելի օրերին Նիկոլայ II-ը հրովարտակ է հրապարակում, որի համաձայն՝ Կ. Պոլսի հայոց պատրիարք Մատթեոս Իգմիրյանը դառնում է Ամենայն Հայոց կաթողիկոս, որից հետո կաթողիկոսը, ժամանելով Ռուսաստան, անմիջապես մեկնեց Ս. Պետերբուրգ՝ հանդիպելու ռուսաց կայսրի հետ, որտեղ բարձրաձայնելով արևմտահայերի խնդիրը՝ նշել է, որ չի հավատում, թե Օսմանյան կայսրությունում կարող են դադարել հայերի կոտորածները, որով, ըստ էության, անվստահություն էր հայտնում երիտթուրքական կառավարությանը:

Սույն աշխատանքով փորձում ենք ուսումնասիրել այս հանդիպման մանրամասները, որոնք տեղ են գտել արևելահայ և արևմտահայ մամուլում, ինչպես նաև արխիվային փաստաթղթերում:

Ամենայն Հայոց կաթողիկոս Մատթեոս II Իգմիրյանի (Կոստանդնուպոլսեցի) և Ռուսաստանի կայսր Նիկոլայ II-ի հանդիպումը տեղի է ունեցել 1909 թ. մայիսի 29-ին Ս. Պետերբուրգում: Այդ իրադարձությունը տեղի է ունեցել մեր պատմության ամենածանր ժամանակաշրջաններից մեկում, երբ Օսմանյան կայսրությունում երիտթուրքական հեղաշրջումից հետո կազմակերպվեցին հայերի ջարդեր, մասնավորապես 1909 թ. ապրիլին Ադանա քաղաքի ողբերգությունը:

1894 թ. դեկտեմբերի 7-ին Մատթեոս սրբազանն ընտրվեց Կ. Պոլսի հայոց պատրիարք: Որպես պատրիարք նա դարձյալ նվիրվել է ազգային-եկեղեցական բուռն գործունեության՝ բարելավելու հայության վիճակը հայաբնակ գավառներում և այդ պատճառով միշտ ընդհարվել է իշխանության վերին օղակների հետ: 1895-1896 թթ. կոտորածների ժամանակ իշխանությունները պատրիարքին ստիպել են եվրոպական դեսպաններին գոհունակության թուղթ ներկայացնել, որից Մատթեոս Իգմիրյանը հրաժարվել է: Սուլթան Աբդուլ Համիդ II-ի ճնշմամբ Մատթեոս պատրիարքը հրաժարական է ներկայացրել ու 1896 թ. հուլիսին 12 տարով աքսորվել Երուսաղեմ:

Իր արտասովոր ազնվության ու հայրենասիրության, եկեղեցու ու ազգային շահերը հաստատակամորեն պաշտպանելու համար Մատթեոս Իգմիրյանին ժողովուրդը շնորհեց «Երկաթյա պատրիարք» տիտղոսը¹:

1908 թ. երիտթուրքական հեղաշրջումից և սահմանադրության հրապարակումից հետո Մատթեոս արքեպիսկոպոսն աքսորից վերադարձավ Կ. Պոլիս: Նույն թվականի հոկտեմբերին դարձյալ Կ. Պոլսի հայոց պատրիարք ընտրվեց:

1907 թ. հոկտեմբերի 29-ին վախճանվեց Ամենայն Հայոց կաթողիկոս Սկրտիչ Ա Վանեցին կամ նույն ինքը՝ Խրիմյան Հայրիկը: 1908 թ. նոյեմբերի 1-ին ազգային-եկեղեցական ժողովը կաթողիկոսի թեկնածու է առաջադրել Կ. Պոլսի հայոց պատրիարք Մատթեոս արքեպիսկոպոս Իգմիրյանին², որը 1909 թ. ապրիլի 15-ի կայսերական հրովարտակով բազմել է հայրապետական գահին. «Աստուածային օժանդակ շնորհիւ Մենք Նիկոլա երկրորդ, կայսր և ինքնակալ ամենայն Ռուսաստանի, Սօսկայի, Կիևի, Վլադիմիրի, Նովոգորոդի... Թագաւոր Իւերիական, Քարթալինական և Կաբարդինեան երկիրների և հայկական նահանգի... անսալով հայ ժողովրդի մեծամասնութեան ցանկութեան, որ արտահայտուեց էջմիածնում 1908 թուի նոյեմբերի 1-ին, մենք հաստատում ենք Կոստանդնուպոլսի հայ-լուսաւորչական պատրիարք Մատթէոս արքեպիսկոպոս

* Հոդվածը ներկայացվել է 04.11.2021թ., գրախոսվել՝ 28.12.2021թ., ընդունվել տպագրության՝ 30.12.2021թ.:

¹ Տե՛ս Քրիստոնյա Հայաստան հանրագիտարան, Ե., 2002, էջ 694:

² Տե՛ս «Արարատ», Ս. էջմիածին, 1908, թիվ ԺԱ, էջ 971-1007:

Իզմիրլեանին Էջմիածնի պատրիարքի ամենայն հայոց կաթողիկոսի աստիճանում, և յանձնարարելով նորա առանձին հոգատարութիւն ճշտիւ պահել ներ-կայունս Կայսրութեան մէջ ներգործող և այսուհետև հրատարակուելիք բոլոր օրէնս-դրութիւնները հայ լուսաւորչական եկեղեցու գործերը կառավարելու մասին, հաստատ յոյս ունինք որ այս պատրիարքը նախանձախնդրութեամբ կաշխատի արդարացնել մեր այս Կայսերական վստահութիւնը...»¹:

Ապրիլի 15-ի հրովարտակի արձակումից միայն մեկ ամիս անց՝ մայիսի 22-ին, Մատթեոս II-ը լքեց Կ. Պոլիսը և ուղևորվեց դեպի Ս. Պետերբուրգ՝ ներկայանալու ռուսաց կայսրին: Նորընտիր կաթողիկոսը Կ. Պոլսից մեկնելուց երկու օր առաջ՝ մայիսի 20-ին, հանդիպեց սուլթան Մեհմեդ-Ռեշադ V-ին: Հանդիպման ժամանակ հնչած ուղերձների մասին կարդում ենք Կ. Պոլսի «Չայն Հայրենեաց» թերթի համարներից մեկում: Մատթեոս II-ը, դիմելով սուլթանին, շնորհակալություն է հայտնում, որ սուլթանը բոլոր միջոցները գործադրում է, որ Ադանայի ոճրագործության մեղավորները պատժվեն²: Սուլթանն այսպես է պատասխանում. «Իմ ամէնէն անկեղծ փափաքս է, որ բոլոր ժողովուրդները առանց կրօնի և ազգի խաբութեան եղբայրակցաբար կենակցին և հաւասար արդարութիւն վայելեն: Ատանայի և շրջակայից մէջ տեղի ունեցած աղէտները շատ մեծ ցաւ պատճառեցին իմ սրտիս: Աստուած ալ գիտէ թէ այս այսպէս է. յատկապէս Եպարքոսին կարելորդ խօսած եմ, որպէս զի ամէն միջոց ձեռք առնուի նմանօրինակ ցաւալի աղէտներու կրկնումն արգիլելու համար»³:

Թերթի նշված համարը ներկայացնում է նաև այն բոլոր ռուսահայ թեմերը, որտեղ կաթողիկոսը պետք է այցելեր մոտակա ժամանակաշրջանում, և նշում դրանց կարևորության մասին⁴:

Մայիսի 22-ին Վեհափառը շոգենավով Կ. Պոլսից մեկնեց Օդեսսա և ժամանեց մայիսի 23-ին, որտեղ մեծ ընդունելություն էր կազմակերպվել ի պատիվ Ամենայն Հայոց կաթողիկոսի⁵:

Մայիսի 25-ին Մատթեոս II-ը հեռագիր ուղարկեց Նիկոլայ II-ին՝ շնորհավորելով կայսրուհուն՝ Ալեքսանդրա Ֆեոդորովնայի ծննդյան օրվա առթիվ: Հեռագրում գրված էր. «Ուտք դնելով Ռուսաստանի կայսրութեան սահմանները, անվերջ ուրախ եմ յայտնելու ձերը կայսերական մեծութեանը իմ ամենապատակօրէն զգացմունքը և շնորհաւորում եմ ձեզ, Ամենաողորմած Կայսր, Կայսրուհու ծննդեան տոնը, վեր առաքելով ջերմեռանդ աղօթքներ ձերը կայսերական մեծութեան, թագաւոր ժառանգի և ամբողջ թագաւորական տան առողջութեան և երկարակեցութեան համար»⁶: Վեհափառը նաև ի պատիվ կայսրուհու, Օդեսսայի հայկական եկեղեցում հայրապետական մաղթանք կատարեց⁷:

Նույն օրը Վեհափառը գնացքով շարժվեց Պետերբուրգ՝ հանդիպելու Ռուսաստանի ներքին գործերի նախարար Պյոտր Ստոլիպինին և Նիկոլայ II-ին: Նշենք, որ 1836 թ. «Պոլոժենիեի» հաստատումից հետո, կաթողիկոսները հաստատվում էին կայսերական հրովարտակով, և բոլոր կաթողիկոսներն օժվելուց հետո մեկնում էին Պետերբուրգ՝ հանդիպելու ռուսաց կայսրին և նրանից ստանալու հրովարտակը: Այստեղ պետք է ուշադրություն դարձնենք այն փաստին, որ Մատթեոս II-ը մեկնում է Ս. Պետերբուրգ այն ժամանակ, երբ ինքը դեռևս պաշտոնապես Էջմիածնում չէր օժվել: Սա առաջ էր բերել մի շարք շրջանակների դժգոհությանը: Ըստ հոդվածագրի՝ Աստրախանի հայ համայնքը, որտեղ, ըստ «Պոլոժենիեի», Մայր աթոռի 6 թեմերից մեկն էր, դժգոհ էր կաթո-ղիկոսի այդ որոշումից: Աստրախանում լույս տեսնող «Լրաբեր» շաբաթաթերթի «Հայոց կաթողիկոսի ուղևորումը Պետերբուրգ» հոդվածում կարդում ենք. «Այդ ուղևորումը որ-քան համապատասխան է թէ անհամապատասխան ընդունւած տրադիցիաներին, դրա մասին չենք խօսում, միայն այս կարող ենք շեշտել, որ վեհափառի Պետերբուրգ այցելելը աւելի նպատակայարմար կլինէր Էջմիածին այցելելուց, հայ ժողովրդի, նաև ռուսա-հայերիս բազմաթիւ կարիքներին ու պահանջներին մօտ ծանոթանալուց յետ»⁸: Անշուշտ, հոդվածի

¹ Տե՛ս նույն տեղում, 1909, թիվ Է-Ը, էջ 555-557:

² Տե՛ս «Չայն հայրենեաց», Կ. Պոլիս, 29.05-11.06.1909, թիվ 31-32, էջ 322:

³ Տե՛ս «Չայն հայրենեաց», Կ. Պոլիս, 29.05-11.06.1909, թիվ 31-32, էջ 322:

⁴ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 321:

⁵ Կաթողիկոսի ընդունելության մասին առավել մանրամասն տե՛ս «Գարուն», Կ. Պոլիս, 07-20.06.1909, թիվ 24, էջ 2:

⁶ «Լրաբեր», Աստրախան, 07.06.1909, թիվ 23, էջ 2:

⁷ Նույն տեղում:

⁸ Նույն տեղում, 31.05.1909, թիվ 22, էջ 1:

հեղինակը օբյեկտիվ առումով իրավացի է, քանի որ գործնական առումով Մատթեոս Իզմիրյանն անձամբ տեղյակ չէր կարող լինել ռուսահայատակ հայերի կյանքից: Նույն հոդվածը քննադատում էր Աստրախանի թեմի հոգևորականությանը և պատգամավորներին, որ թեմի անունից պատվիրակություն չէր գնացել Օդեսսա և Պետերբուրգ՝ հանդիպելու կաթողիկոսին և ներկայացնելու Աստրախանի թեմի խնդիրները, մասնավորապես թեմական դպրոցի վերաբացման հարցը, որը, ըստ հեղինակի, տեղի հայությունը կապում էր նոր կաթողիկոսի հետ¹:

Նույն թերթում հանդիպում ենք նաև Մոսկվայի հայերի շրջանում պտտվող խոսակցություններին, ըստ որոնց՝ որոշ շրջանակներ պնդում են, որ կաթողիկոսի այցը կազմակերպվել է Օսմանյան կայսրությունում Ռուսաստանի դեսպան Իվան Զինովկի միջնորդությամբ, և պետք է քննարկվեին եկեղեցու վերաբերյալ հրատապ հարցեր, այդ պատճառով էլ Մատթեոս Իզմիրյանը մեկնել է Ս. Պետերբուրգ նախքան էջմիածնում օծվելը²: Այնուհետև լրագրողը ներկայացրել է նաև, որ Մոսկվայի մի շարք հայեր պատմում են, որ հայ ժողովրդի սիրելի Ներսես Աշտարակեցի կաթողիկոսը նույնպես ժամանել էր Պետերբուրգ մինչ օծվելն էջմիածնում³: Մեր կարծիքով կաթողիկոսի այս որոշումը կապված էր Ադանայում տեղի ունեցած ողբերգության հետ:

Թերթի հաջորդ համարում ներկայացվում է Հայոց կաթողիկոսի ժամանումը Ս. Պետերբուրգ. «Մայիսի 28-ին առաւօտեան մօտ 10 ժամին Վարշաւայի կայարան սկսան գալ տեղի հայ հասարակութեան ներկայացուցիչներ, եկւոր հայերի, Պետերբուրգի հայ խմբակի, հայոց եկեղեցու պատգամաւորները: Եկան նոյնպէս պետակ. խորհրդի անդամ Ղուկասեանը, պետական դումայի անդամներ՝ Ն. Աջէմեանը և Յ. Սաղաթէլեանը և ուրիշներ»⁴: Ս. Պետերբուրգում Հայոց կաթողիկոսին ուղեկցում էր Կ. Պոլսի Ազգային ժողովի նախագահ Մինաս Չերազը, իսկ ներքին գործերի նախարարության անունից դիմավորել է հայագետ Նիկողայոս Մառը⁵:

Պետերբուրգ ժամանելուց հետո կաթողիկոսը մեկնեց հայկական եկեղեցի, որից հետո հանդիպեց Պյոտր Ստոլիպինի հետ: Հայոց կաթողիկոսին ուղեկցում էին մի շարք հոգևորականներ, իսկ թարգմանիչն էր Նիկողայոս Մառը⁶:

Հաջորդ օրը՝ մայիսի 29-ին, կաթողիկոսն իր պատվիրակության և թարգմանիչ Նիկողայոս Մառի ուղեկցությամբ գնացքով շարժվեց Ս. Պետերբուրգի «Բալթիական» կայարան, որտեղ նրանց դիմավորեց պալատական արարողապետը և պալատական կառքով՝ լծված վեց նժույզներով, և ևս 4 կառք պատվիրակության անդամների համար, նրանց ուղեկցեցին Պետերհոֆի կայսերական պալատ: Պալատ հասնելուն պես պատվիրակությանն ուղեկցեցին Չինական դահլիճ, իսկ ավագ արարողապետ իշխան Դոլգորուկին Վեհափառին և Նիկողայոս Մառին ուղեկցեց կայսեր ընդունարան⁷:

Բուն հանդիպման վերաբերյալ մամուլում հրապարակվեցին միայն կաթողիկոսի և կայսեր ուղերձները: Մեզ հաջողվեց Հայաստանի ազգային արխիվից գտնել այս հանդիպումը վկայող փաստաթուղթը: Փաստաթուղթը թվագրված է հենց նույն օրով, ինչը մեզ թույլ է տալիս ենթադրել, որ փաստաթուղթը հավանաբար կազմվել է Նիկողայոս Մառի կողմից, քանի որ այդ հանդիպմանը ներկա են եղել միայն ինքը, Նիկոլայ II-ը, Մատթեոս II-ը և արարողապետ կոմս Գենդրիկովը:

Փաստաթղթում գրված է. «Թագավորը տեղից վեր կացավ և մի քանի քայլ ընդառաջեց դեպի պատրիարքը, որն էլ շտապեց օրհնել նորին մեծությամբ: Միայն Հայոց կաթողիկոսի օրհնությունը ստանալուց հետո կայսրը մոտեցավ և Հայոց հայրապետի հետ փոխադարձ ողջագուրվեցին: Պատին կից, միմյանց կողք դրված էին երկու բազկաթոռ: Կայսրը հրավիրեց Նորին վեհափառությանը, որ նստեն: Մեկի վրա նստեց կաթողիկոսը, մյուսի վրա՝ կայսրը: Կայսրը իր մոտից հանեց մի գրությունը, որը գրված էր էջ ու կես և բարյացակամ ու գնայլեցուցիչ ժպիտով ասաց. «Կկարդամ այս»»⁸: Այս ուղերձից մի հատվածն էր, որ

¹ Տե՛ս նույն տեղում:

² Տե՛ս նույն տեղում, էջ 2:

³ Տե՛ս նույն տեղում:

⁴ «Լրաբեր», Աստրախան, 07.06.1909, թիվ 23, էջ 2:

⁵ «Հովիւ», Թիֆլիս, 31.05.1909, թիվ 19, էջ 304:

⁶ «Մշակ», Թիֆլիս, 30.05.1909, թիվ 114, էջ 1:

⁷ «Ախուրեան», Ալեքսանդրապոլ, 03.06.1909, թիվ 40, էջ 2:

⁸ ՀԱԱ, ֆ. 57, ց. 5, գ. 12, թ. 1:

տպագրվեց արևմտահայ և արևելահայ թերթերում: Ըստ «Արևելք» թերթի՝ հանդիպման վերաբերյալ Կ. Պոլսի թերթերին հեռագիր է ուղարկել Մ. Չերազը¹:

Նիկոլայ II-ը, դիմելով կաթողիկոսին, ասաց. «Ուրախ եմ, որ Ձերդ վեհափառությանը տեսնում եմ ռուսական պետության սահմաններում Ձեր պարտականությունները ստանձնելուց առաջ:

Իմ նախնիների օրինակով բարյացակամությամբ եմ լցված դեպի հայ ժողովրդի իմ հպատակները, ինչպես նաև Ձեր հովվությանը հանձնված հայ լուսավորչական եկեղեցին: Ես չեմ կասկածում, որ Դուք Ձեր ապագա գործունեության ժամանակ ջանք և եռանդ կդնեք՝ ամրապնդելու Ձեր հոտի անդամների մեջ քրիստոնեական հավատի իսկական ոգին:

Ես հավատացած եմ, որ Դուք՝ իբրև Ձեր նոր հայրենիքի հավատարիմ զավակ, հայրենիքի, որ Ձեզ ընդունում է սրտաբաց, կտանեք Ձեր հոտին խաղաղ, առաքինի կյանքի և օրինական իշխանություններին հնազանդության:

Իմ հոգածության մեջ՝ դաստիարակելու մատաղ սերունդը Քրիստոսի եկեղեցու հետ միությամբ, ես Ձեզնից սպասում եմ առանձին ուշադրություն՝ դեպի Ձեր խնամքին հանձնված եկեղեցական-կրթական հաստատությունների կանոնավոր գործունեությունն օրինական հիմունքներով, այնտեղ կրթություն ստացողների մեջ առ ընդհանուր հայրենիքի՝ Ռուսաստանի հանդեպ սիրո և հպատակության ոգի կրթելով:

Թող ամրանա դեպի Ձեզ իմ վստահությունը, որ արտահայտվեց Ձեզ Ձեր պատասխանատու պաշտոնում՝ Ամենայն Հայոց կաթողիկոս և էջմիածնի պատրիարք հաստատելու մեջ»²: Այս ողջույնի խոսքն էլ տպագրված էր ժամանակի մամուլում: Հատկապես մեծ ոգևորությամբ էր հրատարակել Կ. Պոլսի «Գարուն» թերթը, որտեղ թիվ 23 համարում ներկայացնում է տեսակցությունը³, իսկ հաջորդ համարում ներկայացվում է, թե ինչ մեծ ընդունելության է արժանացել Վեհափառը ռուսական տարբեր քաղաքներում⁴: Նույնը նաև հանդիպում ենք «Ժամանակ» թերթում⁵:

Նիկոլայ II-ի խոսքից հետո Մատթեոս II-ը կանգնեց և իր ողջույնի խոսքը բանավոր ասաց, արխիվային փաստաթղթում գրված է, որ «Նորին մեծություն կայսրը վերին աստիճանի ուշադրությամբ էր լսում կաթողիկոսին, որի մաս-մաս թարգմանող պատասխանն ամեն անգամ արձագանք էր գտնում Նորին մեծության արտահայտած համակրանքի բնորոշ խոսքերի, հավանության գլխաշարժումի և հավանության ժպիտի մեջ»⁶: Նիկոլայ II-ը ասաց, որ Հայոց կաթողիկոսը կարող է ցանկացած հարցով դիմել և անձամբ հանդիպել իր, մինիստրների խորհրդի նախագահի և Կովկասի փոխարքայի հետ. «Կովկասի ներկա փոխարքային անձնապես ցուցում եմ տվել, որ դեպի հայ ժողովուրդը լիակատար բարյացակամություն ցուցաբերի: Կարծեմ փոխարքան հավատարիմ է իմ այդ ցուցումներին և սիրով է վերաբերվում հայերին»⁷:

Նիկոլայ II-ը այնուհետև հետաքրքրվեց արևմտահայերի վիճակից, որին ի պատասխան՝ Վեհափառը պատասխանեց, որ «կոտորածները չեն դադարում, նույնիսկ վերջերս հայերի կոտորածների նորանոր կրկնությունների մասին լուրերն օրեցօր բազմաթիվ են»⁸: Նիկոլայ II-ը նշում է, որ ինքը ևս տեղյակ է արևմտահայերի կոտորածների մասին: Նշենք, որ Կովկասի ռազմական օկրուգի շտաբի պետի պաշտոնակատար Յուդենիչը պարբերաբար զեկույցներ էր ուղարկում գլխավոր շտաբի պետ գեներալ Կվարտիրմեստերին, որոնցում հանգամանալից ներկայացնում էր, թե ինչպես է կառավարական զորքը նախապես ծրագրված պլանով իրականացրել հայերի ջարդեր⁹: Նիկոլայ II-ը հարցրեց, թե «արդյոք հավատացած եք, որ Տաճկաստանում նրանց անվտանգ լինելն ու հանգիստ ապրելն առաջիկայում ապահովված է»¹⁰, որին ի պատասխան՝ Վեհափառն ասաց, որ «բոլորը կախված է կառավարության նոր ձևի կենսունակ լինելուց և նրա բարեխիղճ գործողություններից, երբ նա կամրապնդվի ու վերջնականապես հաղթող կհանդիսանա, այն ժամանակ էլ, թերևս, թուրքահայերը լավ օրեր կունենան, այլապես

¹ Տե՛ս «Արևելք», Կ. Պոլիս, 30.05.1909, թիվ 7111, էջ 3:

² «Նոր դպրոց», Թիֆլիս, 1909, թիվ 6-7, էջ 3-4:

³ Տե՛ս «Գարուն», Կ. Պոլիս, 31.05-13.06.1909, թիվ 23, էջ 2:

⁴ Տե՛ս նույն տեղում, 07-20.06.1909, թիվ 24, էջ 2:

⁵ Տե՛ս «Ժամանակ» Կ. Պոլիս, 01-14.06.1909, թիվ 190, էջ 3:

⁶ ՀԱԱ, ֆ. 57, ց. 5, գ. 12, թ. 1:

⁷ ՀԱԱ, ֆ. 57, ց. 5, գ. 12, թ. 1:

⁸ Նույն տեղում:

⁹ Տե՛ս Ներսիսյան Մ., Սահակյան Ռ., Հայերի ցեղասպանությունն Օսմանյան կայսրությունում, փաստաթղթերի և նյութերի ժողովածու, հ. Գ, Ե., 1991, էջ 235-238:

¹⁰ ՀԱԱ, ֆ. 57, ց. 5, գ. 12, թ. 5:

կոտորածներն ու չարչարանքներն անխուսափելի են: Նորին վեհափառությունը համոզված է, որ Տաճկաստանում կգերիշխի կարգն ու օրինականությունը»¹:

Ամենայն Հայոց կաթողիկոսը, որն ընդամենը մեկ շաբաթ առաջ դեռևս Կ. Պոլսի հայոց պատրիարքն էր և մի քանի օր առաջ հանդիպել էր Օսմանյան կայսրության սուլթանի հետ, մեկ շաբաթ անց թուրքերի թիվ մեկ թշնամու՝ ռուսաց կայսեր մոտ, ըստ էության, հայտարարեց, որ չի վստահում երիտթուրքական կառավարության սին խոստումներին: Նշենք, որ սա այն ժամանակաշրջանն էր, երբ ՀՅԴ գործիչներն ակտիվորեն համագործակցում էին երիտթուրքերի հետ, և ընդամենը մեկ ամիս էր անցել, Ադանայի ջարդերից և գահընկեց էր արվել սուլթան Աբդուլ Համիդ II-ը:

Հետաքրքրական է, որ Նիկոլայ II-ը Վեհափառի հետ քննարկում էր, ոչ թե Ռուսաստանում ապրող հայերի հարցը, այլ Օսմանյան կայսրության հայերի կացությունը, և, մեր կարծիքով, պատահական չէր, որ ցարական իշխանության առաջնորդը շտապեց հանդիպել Վեհափառի հետ, որը մեծաքանակ տեղեկություններով ժամանելու էր Օսմանյան կայսրությունից: Մատթեոս II-ն էլ քաջ գիտակցում էր, որ ցարական Ռուսաստանը հավակնություններ ունի՝ Օսմանյան կայսրության արևելյան շրջանների հետ կապ-ված, և հնարավոր ռազմական գործողություններում փորձելու էր ցանկացած եղանակով օգտագործել հայկական տարրը, որը հետագայում կտեսնենք Առաջին համաշխարհային պատերազմի տարիներին: Նման կարծիք կար նաև Կ. Պոլսում հրատարակվող «Ծիածան» շաբաթաթերթում, որում նշվում է, որ Վեհափառը քաջատեղյակ էր Ս. Պե-տերբուրգում կայանալիք թեմայի քննարկումից, այդ պատճառով էլ ժամանեց արևմտահայ նշանավոր գործիչ և Կ. Պոլսի Ազգային ժողովի նախագահ Մինաս Չերազի հետ²: Թերթը նաև պնդում է, որ չպետք է Ադանայի ողբերգության մեջ մեղադրել միայն Աբդուլ Համիդին, քանի որ մեղքի իրենց մեծ բաժինն ունի նաև երիտթուրքական կառավարությունը³: Եթե սովորական թերթի լրագրողին հայտնի կարող էր լինել, որ Ադանայի ջարդերի հետևում կանգնած են երիտթուրքական իշխանությունները, ապա բնական է, որ Կ. Պոլսի հայոց պատրիարքն էլ պետք է իմանար դրա մասին նախքան Հակոբ Պապիկյանի նամակի փոխանցումը Եղիշե արքեպիսկոպոս Դուրյանին^{4*}:

Նիկոլայ II-ը հետաքրքրվեց, թե ով է Կ. Պոլսի հայոց պատրիարքը, և որքան հայ պատգամավոր կա Օսմանյան խորհրդարանում, ապա փոխեց խոսակցության թեման և սկսեց հարցեր տալ Վեհափառի կյանքից և գործունեությունից. Ե՞րբ և քանի՞ անգամ է եղել էջմիածնում և Ռուսաստանում նախքան Կ. Պոլսի հայոց պատրիարք դառնալը, որտե՞ղ է ծառայել, և շատ զարմացավ, երբ իմացավ, որ Եգիպտոսում հայերը համայնք ու եկեղեցի ունեն: Վեհափառն ասաց, որ տասներկու տարի էլ Երուսաղեմում է ապրել: Ցարը հետաքրքրվեց նաև Պարսկաստանում ապրող հայերի մասին, թե որքան հայ է ապրում Պարսկաստանում, որ քաղաքներում, և ընդհանրապես որքան հայ է ապրում աշխարհում: Կաթողիկոսը պատասխանեց, որ Պարսկաստանի համայնքը փոքր է, ընդամենը 200.000 մարդ է ապրում, հիմնականում՝ Թավրիզում, Թեհրանում, Ջուղայում, իսկ աշխարհում ապրում է շուրջ 4 միլիոն հայ⁵: Սա շատ կարևոր տեղեկատվություն է այն մասին, որ Վեհափառից տեղեկանում ենք, որ մինչև հայոց ցեղասպանությունն աշխարհում եղել է մոտ 4 միլիոն հայ:

Կայսրն ասում է, որ ցանկանում է այցելել Կովկաս և այնտեղ մեծ սիրով կհանդիպի Վեհափառի հետ: Խոսակցության վերջում կաթողիկոսն ասում է, որ կցանկանար նաև զրուցել կայսրուհի Ալեքսանդրա Ֆեոդորովնայի հետ, սակայն Նիկոլայ II-ը պատասխանում է, որ կայսրուհին խիստ զբաղված է և պատրաստվում է ճամփորդության*:

¹ Նույն տեղում:

² Տե՛ս «Ծիածան», Կ. Պոլիս, թիվ 1, 02.06.1909:

³ Տե՛ս նույն տեղում:

⁴ Դարբինեան Ա., Հայ ազատագրական շարժման օրերէն, Ե., 2003, էջ 130:

* Ադանայի ջարդերից հետո, Իթթիհատական կառավարությունը քննիչ մարմին է ուղարկում Ադանա, որի կազմում կար երկու հայ՝ Մանաթըրի նահանգի դատական քննիչ Հարություն Մոստիչեանը և Օսմանյան խորհրդարանի անդամ, իթթիհատական Հակոբ Պապիկյանը: Վերջինս իր կազմած տեղեկագրում նշում է, որ «Ցավով գրում են, որ «Իթթիհատ վե Թերաքքը» կուսակցության անդամները մասնակցել են Ադանայի եղերերգության կազմակերպմանը, եւ այս իրողությունը հաստատել են հյուպատոսները, ամերիկահայ միսիոներները և լատին քահանաները»: Պապիկյանը պատրաստվում էր այդ գրությունը ներակայացնել խորհրդարանում, սակայն «պատահաբար» մահանում է: Այդ նամակը Պապիկյանի տանը գտնում է Համբարձում Բոյաջյանը (Մեծ Մուրադը) և հանձնում Կ. Պոլսի հայոց պատրիարք Եղիշե արք. Դուրյանին:

⁵ Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 57, ց. 5, գ.12, թ. 5:

* 1909 թ. հունիսի 6-ին Նիկոլայ II-ը Ֆինլանդիայում հանդիպելու էր Գերմանիայի կայսր Վիլհելմ II-ին:

Հանդիպումը տևում է 30 րոպե, որից հետո արարողապետ կոմս Գենդրիկովը կաթողիկոսին է հանձնել կայսերական հրովարտակը և ադամանդակուռ խաչը՝ վեղարի համար¹:

Երկխոսությունից հետո ցարը և կաթողիկոսը միասին դուրս են եկել սենյակից և իջել դահլիճ՝ հանդիպելու կաթողիկոսի պատվիրակության հետ: Պատվիրակության անդամներն էին Բեսարաբիայի և Նոր նախիջևանի թեմի առաջնորդ Ներսես արք. Խուդավերդյանը, Վիրահայոց թեմի առաջնորդ Գարեգին արք. Սաթունյանցը, Արցախի* թեմի առաջնորդ Աշոտ Եպիսկոպոս Շախեյանը, Էջմիածնի սինոդի անդամներ՝ Բաբկեն վարդապետ Աղավեյանը և Մեսրոպ վարդապետ Տեր-Մովսիսյանը²:

Կայսրը մոտեցավ նրանց, հերթով ողջունեց և ամեն մեկին տարբեր հարցեր տվեց: Այնուհետև պատվիրակությանն ուղեկցեցին սպիտակ դահլիճ և նստեցրին թեյի սեղանի շուրջ՝ հյուրասիրության: Հյուրասիրությունից հետո արարողապետ Շիտրովսկին ուղեկցեց կաթողիկոսին կայարան և ճանապարհեց:

Այս հանդիպումը լուսաբանվեց տվյալ ժամանակաշրջանի հայկական նշանավոր թերթերում: Այդ ժամանակ ամենաքննարկվող հարցերից մեկն էր՝ արդյո՞ք Վեհափառը հայտարարել է, որ արևմտահայերի փրկությունը կապված է Ռուսաստանի հովանավորությունից, թե ոչ: Մասնավորապես, ռուսական «Биржевые ведомости» թերթի լրագրողին տված հարցազրույցի ընթացքում Մատթեոս II-ը հայտարարել է, որ «անհիմն են այն խոսակցությունները, որ ինքը պետք է խնդրի Ռուսաստանից իր հովանավորության տակ առնել օսմանցի հայերին: Հույս եմ հայտնում, որ օսմանցի հայերի վիճակը պիտի բարելավվի ուշ կամ կանուխ և Ադանայի դեպքերի մեջ որևէ մեղք չունի արդի կառավարությունը»³: Այնուամենայնիվ, ուսումնասիրելով արխիվային փաստաթուղթը, տեսնում ենք, որ կաթողիկոսը Նիկոլայ II-ին հայտնում է, որ հույս չունի, որ արևմտահայերի վիճակը կարող է բարելավվել: Կաթողիկոսը երբեք ուղիղ չի ասել, որ Ադանայի ջարդերի մեջ երիտթուրքերը ունեն մեղավորություն, սակայն հանդիպման ընթացքում հնչած այն միտքը, որ կոտորածները շարունակվում են, խոսում է այն մասին, որ կաթողիկոսը, ըստ էության, չէր վստահում երիտթուրքական կառավարությանը և զգուշավորություն պահելով՝ հայտարարում, որ երիտթուրքերն Ադանայում ոչ մի մեղք չունեն:

Եվս մեկ ուշագրավ հարցազրույց է հրապարակվել մայիսի 5-ին, երբ Մատթեոս II-ը դեռևս գտնվում էր Կ. Պոլսում: «Русское слово» թերթի լրագրողը ներկայացնում է իր և Մատթեոս Իզմիրյանի հանդիպումը, որտեղ Հայոց կաթողիկոսը հայտարարում է, որ Ռուսաստանը հայերի հովանավորության միակ միջոցն է, որով կարելի է վերջ տալ ապագայի արյունահեղություններին. «Եթե վերանորոգուած Թուրքիան չկարենայ վերջ տալ կոտորածներու, այն ժամանակ Ռուսաստանի հովանավորութիւնը անհրաժեշտ է»⁴:

Նշված հայտարարությունից հետո Օսմանյան կայսրության քաղաքական շրջանակներում սկսվեցին խոսել, որ Մ. Իզմիրյանը համագործակցում է ռուսների և Կ. Պոլսում Ռուսաստանի դեսպան Զինովկի հետ, և այս հարցը պատրաստվում է բարձրացնել Պետերբուրգում Նիկոլայ II-ի հետ հանդիպման ժամանակ: Միաժամանակ Թուրքիայի դատական նախարարը պարզաբանումներ է պահանջել պատրիարքարանից, որից հետո Մատթեոս II-ը հայտարարել է, որ ինքը նման հայտարարություն չի արել ռուս դեսպանին և լրագրողին⁵: Չենք կարող ստույգ պատասխանել՝ արդյոք կաթողիկոսը նման հայտարարություն արել էր, թե դա ռուսական քարոզչության քայլ է եղել: Եթե նույնիսկ կաթողիկոսը նման հայտարարություն կատարած լիներ, կարող էր պայմանավորված լիներ այն հանգամանքով, որ այդ օրերին Կիլիկիայում տեղի էին ունենում հայերի զանգվածային կոտորածներ:

Այս թեմայի շուրջ բարձրացած մեծ աղմուկի համապատկերում ՀՅԴ-ն իր պաշտոնաթերթ «Դրօշակ»-ում ոչ միայն անդրադարձ չի կատարել Հայրապետի այցին, այլև

¹ Տե՛ս «Նոր դպրոց», Թիֆլիս, 1909, թիվ 6-7, էջ 5:

* Բնագրում Ղարաբաղի:

* Մեսրոպ վարդապետ Տեր-Մովսիսյանն ակտիվ գործունեություն էր ծավալել 1904 թ. ցարական իշխանության կողմից բռնազանձված եկեղեցական գույքի և ունեցվածքի վերադարձման ուղղությամբ, եղել է Գևորգյան ձեմարանի տեսուչը, իսկ 1919 թ. նշանակվել Հայաստանի նորաբաց համալսարանի պատմալեզվաբանական ֆակուլտետի առաջին դեկան:

² Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 57, ց. 5, գ. 12, թ. 2:

³ «Արեւելք», Կ. Պոլիս, 01.06.1909, թիվ 7112, էջ 3:

⁴ «Չայն հայրենեաց», Կ. Պոլիս, 29.05-11.06.1909, թիվ 31-32, էջ 322:

⁵ Տե՛ս նույն տեղում:

հակառուսական հողվածներ է տպագրել¹, բնականաբար, դա պայմանավորված էր այն հանգամանքով, որ ՀՅԴ-ն համագործակցում էր երիտթուրքերի հետ և չէր ցանկանում խնդիրներ ունենալ նրանց հետ:

Անշուշտ, ժամանակաշրջանի մամուլին չէին կարող հայտնի լինել խոսակցության մանրամասնությունները, այնուամենայնվիճ, որոշ թերթերում գտնվող վերլուծական հողվածները պարունակում էին ճշմարտության նշույլներ, մասնավորապես «Ծիածան» թերթի վերոնշյալ հողվածը:

Կարող ենք արձանագրել հետևյալը, որ Նիկոլայ II-ի և Մատթեոս Իզմիրլյանի հանդիպման ժամանակ չի խոսվել արևելահայության խնդիրների մասին, անդրադարձ է կատարվել արևմտահայության խնդրին, որտեղ կաթողիկոսը բարձրաձայնել է զանգվածային ջարդերի մասին, սակայն չի խոսվել ռուսների կողմից արևմտահայությանն օժանդակելու և հովանավորելու մասին:

Микаел Микаелян, ВСТРЕЧА КАТОЛИКОСА ВСЕХ АРМЯН МАТТЕОСА II ИЗМИРЛЯНА С РОССИЙСКИМ ИМПЕРАТОРОМ НИКОЛАЕМ II. Трагедия в Адане в 1909 году была спланирована младотурками в Османской империи и в эти ужасные дни Николай II публикует манифест, согласно которому, армянский патриарх Константинополя Маттеос Измирлян становится Католикосом Всех Армян, после чего Католикос, приехав в Россию, сразу отправился в Санкт-Петербург, чтобы встретиться с российским императором, где озвучив проблему западных армян, отметил, что не верит, что в Османской империи могут прекратиться погромы армян. На наш взгляд, у Маттеоса II была информация, что за трагедией в Адане стояли младотурки.

Можем констатировать, что во время встречи Николая II и Маттеоса II не говорилось о проблемах восточных армян, затрагивалась только проблема западных армян, где Католикос поднял вопрос массовых погромов, однако дошедшие до нас сведения не говорилось о поддержке и спонсировании со стороны русских.

Ключевые слова: Маттеос II Измирлян, Николай II, Петр Столипин, Мехмед Решад V, Константинополь, Адана, младотурки, Санкт-Петербург, дворец Петергофа, западноармянская и восточноармянская пресса.

Mikayel Mikayelyan, MEETING OF CATHOLICOS OF ALL ARMENIANS MATTEOS II IZMIRLYAN WITH RUSSIAN EMPEROR NICHOLAS II. The tragedy in Adana in 1909 was planned by the Young Turks in the Ottoman Empire and in these terrible days Nicholas II published a manifesto according to which the Armenian Patriarch of Constantinople Matteos Izmirlyan became the Catholicos of All Armenians, after which the Catholicos, arriving in Russia, immediately went to St. Petersburg to meet with the Russian emperor, where he voiced the problem of Western Armenians, noted that he didn't believe that the pogroms of Armenians could stop in the Ottoman Empire. In our opinion, Matteos II had an information that the Young Turks were behind the tragedy in Adana.

We can state that during the meeting of Nicholas II and Matteos II, there was no mention of the problems of Eastern Armenians, only the problem of Western Armenians was touched upon, where the Catholicos raised the issue of mass pogroms, but the information that reached us didn't mention support and sponsorship from the Russians.

Key words: Matteos II Izmirlyan, Nicholas II, Pyotr Stolypin, Mehmed Reshad V, Constantinople, Adana, the Young Turks, St. Petersburg, Peterhof Palace, Western Armenian and Eastern Armenian press.

¹ Տե՛ս «Դրոշակ», ժնև, յունիս 1909, թիվ 6, էջ 69:

ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ՄՇԱԿՈՒՅԹ

ՀԱՅԱԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՆԴԵՍ

ИСТОРИЯ И КУЛЬТУРА

АРМЕНОВЕДЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

HISTORY AND CULTURE

JOURNAL OF ARMENIAN STUDIES

2021, № 2

Գլխավոր խմբագիր՝ Էդիկ Մինասյան
Խմբագիր՝ Միքայել Մալխասյան
Տեխնիկական խմբագիր՝ Տիգրան Ղանալանյան
Սրբագրումը՝ Մերի Հովհաննիսյանի
Համակարգչային ձևավորումը՝ Միքայել Մալխասյանի

Հասցեն՝ 0025, Երևան, Արովյան 52
Адрес-0025, Ереван, ул. Абовяна 52
Address: 0025, Yerevan, Abovyan 52
E-mail: histcultjournal@gmail.com
tel: 060-71-06-00, 055-92-88-00

ԵՊՀ հրատարակչություն, Երևան, Ալ. Մանուկյան 1
«Մեկնարկ» ՍՊԸ տպարան, Երևան, Արովյան 41

Издательство ЕГУ, Ереван, ул. Ал. Манукян 1
Типография ООО “Мекнарк”, Ереван, ул. Абовяна 41

Տպարանակը՝ 300